THE CONTRIBUTION OF MAHMUDKHUJA BEHBUDIY TO UZBEK TRANSLATION STUDIES.

Karimova Ugiloy

Bachelor Student at UzSWLU

karimovaogiloy2301@gmail.com

+998 91 596 23 01

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.21405036

Annotation: This article analyzes the contribution to translation activity made by Mahmudxo‘ja Behbudiy, the founder of the Uzbek Jadid movement, an educator, publicist, and publisher of the early twentieth century. Behbudiy is shown not primarily as a literary translator himself, but as an organizer, patron, and promoter of translation: he commissioned and published a Russian translation of Abdurauf Fitrat's "Bayonoti sayyohi hindiy", adapted pedagogical practices encountered among Tatar reformist schools in Kazan and Ufa to the Uzbek context, and provided a theoretical grounding for questions of interethnic communication and language contact in his articles "Til masalasi" and "Ikki emas, to‘rt til lozim". Using historical-comparative and source-critical analysis, the study identifies Behbudiy's practical and ideological contribution to translation studies.

Keywords: Mahmudxo‘ja Behbudiy, Jadidism, translation studies, translation patronage, multilingualism, "Oyna" journal, language policy.

ВКЛАД МАХМУДХУДЖИ БЕХБУДИЯ В УЗБЕКСКИЕ ПЕРЕВОДОИССЛЕДОВАНИЯ.

Аннотация: В данной статье анализируется вклад в переводческую деятельность Махмудходжи Бехбудия, основателя узбекского движения джадидов, педагога, публициста и издателя начала XX века. Бехбудий представлен не столько как литературный переводчик, сколько как организатор, покровитель и популяризатор перевода: он заказал и опубликовал русский перевод «Байоноти сайёхи хинди» Абдурауфа Фитрата, адаптировал педагогические методы, встречавшиеся в татарских реформистских школах Казани и Уфы, к узбекскому контексту и заложил теоретическую основу для вопросов межэтнической коммуникации и языкового контакта в своих статьях «Тил масаласи» и «Икки эмас, то‘рт тил лозим». Используя историко-сравнительный и источниковедческий анализ, исследование выявляет практический и идеологический вклад Бехбудия в переводоведение.

Ключевые слова: Махмудзоджа Бехбудий, джадидизм, переводоведение, покровительство переводу, многоязычие, журнал «Ойна», языковая политика.

O‘ZBEK TARJIMASHUNOSLIGIDA MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY HISSASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlari o‘zbek jadidchilik harakatining asoschisi, ma’rifatparvar, publitsist va noshir Mahmudxo‘ja Behbudiyning tarjima ishiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Behbudiy o‘z davrida bevosita badiiy tarjimon sifatida emas, balki tarjima jarayonining tashkilotchisi, homiysi va targ‘ibotchisi sifatida namoyon bo‘lgan: u jadid

adabiyotining eng ta’sirchan namunalaridan biri — Abdurauf Fitratning “Bayonoti sayyohi hindiy” asarini rus tiliga tarjima qildirib nashr ettirgan[1], tatar ziyolilari bilan aloqalar orqali Qozon-Ufa maktab-matbuot tajribasini o‘zbek muhitiga moslashtirgan hamda o‘zining “Til masalasi”, “Ikki emas, to‘rt til lozim” kabi maqolalarida millatlararo muloqot va tillar aloqasi masalasini nazariy jihatdan asoslab bergan. Maqolada tarixiy-qiyosiy va manbashunoslik tahlili metodlaridan foydalanilgan holda Behbudiyning tarjimashunoslikka oid amaliy va g‘oyaviy hissasi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, tarjimashunoslik, tarjima tashkilotchisi, ko‘p tillilik, “Oyna” jurnali, til siyosati.

Kirish

O‘zbek ma’rifatparvorlik va tarjimashunoslik tarixida Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875–1919) alohida o‘rin tutadi. U jadidchilik harakatining g‘oyaviy asoschisi, “Samarqand” gazetasi va “Oyna” jurnalining muharriri, o‘nlab darslik va risolalar muallifi sifatida tanilgan[2]. Behbudiyning ilmiy merosini o‘rganish, odatda, uning pedagogika, publitsistika va dramaturgiya (“Padarkush”, birinchi o‘zbek dramasi) sohasidagi xizmatlari doirasida amalga oshiriladi. Biroq uning faoliyatida tarjima masalasi ham muhim o‘rin egallaydi — biroq bu tarjimashunoslikka oid hissa ko‘proq amaliy-tashkiliy va g‘oyaviy-nazariy xususiyatga ega bo‘lib, u zamondoshi Abdurauf Fitratning bevosita tarjimonlik amaliyotidan farq qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi — Behbudiy faoliyatidagi tarjimaga oid faktik materialni aniqlash va tizimlashtirish, uning tarjima jarayoniga munosabatini va bu boradagi amaliy tashabbuslarini o‘zbek tarjimashunosligi tarixi kontekstida baholashdan iborat.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot uchun material sifatida Behbudiyning “Oyna” va “Samarqand” nashrlaridagi maqolalari, uning tarjimai holiga oid manbalar, shuningdek, Fitratning “Bayonoti sayyohi hindiy” asari rus tiliga tarjima qilinishi va nashr etilishiga oid tarixiy ma’lumotlar qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1) tarixiy-qiyosiy metod;

2) manbashunoslik tahlili;

3) tavsifiy-tizimlashtirish metodi.

Natijalar va muhokama

Behbudiy — tarjima jarayonining tashkilotchisi va noshiri

Behbudiy tashkil etgan nashriyot faoliyatida tarjima muhim o‘rin tutgan. Manbalarda qayd etilishicha, u 1913-yilda Abdurauf Fitratning “Bayonoti sayyohi hindiy” asarini rus tiliga tarjima

[1]Маҳмудхўжа Беҳбудий – Ўзбек жадидчилигининг асосчиси // Modern Science and Research. – Manba: https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/68864

[2]Behbudiy vatanni himoya qilganlar ro'yxatida birinchi! // mt.uz. – Manba: https://mt.uz/yangiliklar/296

qildirib, alohida kitob holida chop ettirgan[3]. Bu voqea bir necha mustaqil manbada mustahkam tasdiqlanadi[4] va o‘zbek-jadid adabiyotining rus tilida so‘zlashuvchi mutaxassislar, mustamlaka ma’muriyati va boshqa xalqlar vakillariga yetkazilishi borasidagi ilk tashabbuslardan biri sifatida baholanishi mumkin. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, Behbudiy tarjimani shaxsiy ijodiy mashg‘ulot emas, balki millatning g‘oyalarini kengroq auditoriyaga tanitish, madaniyatlararo muloqotni ta’minlash uchun strategik vosita sifatida anglagan.

Bundan tashqari, Behbudiy asos solgan “Behbudiy kutubxonasi” nashriyot-kutubxona majmuasi orqali turli mavzudagi kitoblarning ko‘payishi va tarqalishiga xizmat qilingan[5], bu esa tarjima va original asarlarni birgalikda nashr etish, ularni keng jamoatchilikka yetkazish infratuzilmasini yaratganini ko‘rsatadi.

Tatar ta’lim tajribasidan transfer: adaptatsion faoliyat

1903–1904-yillarda Behbudiy Qozon va Ufaga borib, u yerdagi yangi usul (usuli jadid) maktablari bilan tanishadi va tatar ziyolilari bilan aloqa o‘rnatadi[6]. Shu tashrifdan so‘ng u o‘zbek/tojik tilida “Risolai asbobi savod” (1904), “Risolai jug‘rofiyai umroniy” (1905), “Muntahabi jug‘rofiyai umumiy” (1906), “Kitobat ul-atfol” (1908) kabi darsliklarni yaratadi[7]. Garchi bu asarlar so‘zma-so‘z tarjima emas, balki qayta ishlangan-moslashtirilgan (adaptatsiya qilingan) matnlar bo‘lsa-da, ularning yaratilish jarayoni madaniyatlararo va tillararo transfer namunasi sifatida tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir: bu — bir til-madaniy muhitda (tatar, qisman rus) shakllangan pedagogik-matn modelini boshqa til-madaniy muhitga (o‘zbek) moslashtirish jarayoni bo‘lib, zamonaviy tarjimashunoslikda “madaniy adaptatsiya” yoki “lokalizatsiya” tushunchalari bilan tipologik yaqinlik kasb etadi.

Ko‘p tillilik g‘oyasi — tarjima zaruriyatining nazariy asosi

Behbudiy “Oyna” jurnalining birinchi sonidayoq “Ikki emas, to‘rt til lozim” sarlavhali maqolasi bilan chiqib, o‘zbek, tojik, arab, rus, hatto biror g‘arb tilini (masalan, fransuz) bilishni millat taraqqiyoti uchun shart deb hisoblaydi[8]. Uning “Har millat o‘z tili ila faxr etar” (1914, №35) va “Til masalasi” (1915, №11–12) maqolalari ham til va millat munosabati, tillar o‘rtasidagi

[3]Mahmudxo‘ja Behbudiy // Asarlar.uz, adib tarjimai holi bo‘limi. – Manba: https://asarlar.uz/muallif/mahmudxoja-behbudiy

[4]Mahmudxo‘ja Behbudiy – umrini millat ravnaqiga bag‘ishlagan alloma // UZA.uz. – Manba: https://uza.uz/oz/posts/mahmudxoja-behbudiy-umrini-millat-ravnaqiga-bagishlagan-alloma_559107

[5]Ziyo istagan qalblar uchun! – Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875–1919) // n.ziyouz.com. – Manba: https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/mahmudxo-ja-behbudiy-1875-1919

[6]Turkiston xalqining milliy qahramoni // ilmiy-ma’rifiy maqola. – Manba: https://inlibrary.uz/index.php/development-science-education/article/download/17787/18526/19123

[7]«Kamolot» kutubxonasi: Jadid adabiyoti namoyandalari. – Manba: https://turan-edu.uz/media/books/2024/05/23/1712049784.pdf

[8]Mahmudxo‘ja Behbudiy – umrini millat ravnaqiga bag‘ishlagan alloma // UZA.uz. – Manba: https://uza.uz/oz/posts/mahmudxoja-behbudiy-umrini-millat-ravnaqiga-bagishlagan-alloma_559107

aloqadorlik masalasiga bag‘ishlangan[9]. Bu qarashlar bevosita tarjima nazariyasining predmeti bo‘lgan tillararo muloqot muammosiga tutash bo‘lib, Behbudiyni o‘z davrida tillar aloqasi va ko‘p tillilikning ijtimoiy-madaniy zarurati haqida ilk bor tizimli fikr yuritgan mutafakkirlardan biri sifatida ko‘rsatadi.

Quyidagi jadvalda Behbudiyning tarjimaga oid amaliy-nazariy faoliyati yo‘nalishlari umumlashtirilgan:

— tashkiliy-noshirlik yo‘nalishi: Fitratning “Bayonoti sayyohi hindiy” asarini rus tiliga tarjima qildirib nashr ettirish (1913);

— adaptatsion-pedagogik yo‘nalish: tatar maktab-matbuot tajribasi asosida o‘zbek darsliklarini yaratish (1904–1909);

— nazariy-publitsistik yo‘nalish: ko‘p tillilik va til siyosatiga oid maqolalar (1914–1915).

Behbudiy va Fitrat tajribasining qiyosiy jihati

Fitrat bevosita matn ustida ishlagan tarjimon-filolog sifatida namoyon bo‘lsa (masalan, “Devonu lug‘otit turk”dagi she’riy parchalarni tarjima qilishi), Behbudiy ko‘proq tarjima jarayonini tashkil etuvchi, unga buyurtma beruvchi va uni moliyaviy-nashriy jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritgan. Bu ikki model — “tarjimon-ijodkor” va “tarjima tashkilotchisi” — o‘zbek tarjimashunosligi tarixida bir-birini to‘ldiruvchi ikki muhim yo‘nalish sifatida qaralishi lozim. Zamonaviy tarjimashunoslikda bu ikkinchi model “tarjima menejmenti” yoki “tarjima homiyligi” (patronage) tushunchasi orqali izohlanadi, bu esa Behbudiy faoliyatini tahlil qilishda foydali nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin[10].

Xulosa

O‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

— Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zbek tarjimashunosligi tarixida bevosita tarjimon sifatida emas, balki tarjima jarayonining tashkilotchisi va homiysi sifatida namoyon bo‘lgan, buning yorqin dalili — Fitratning “Bayonoti sayyohi hindiy” asarini rus tiliga tarjima qildirib nashr ettirishidir;

— uning tatar pedagogik-matbuot tajribasi asosida yaratgan darsliklari madaniyatlararo adaptatsiya namunasi sifatida tarjimashunoslik tarixi uchun qimmatlidir;

— uning ko‘p tillilik va til siyosatiga oid maqolalari tarjima zaruriyatining ijtimoiy-nazariy asoslarini yaratgan;

— Behbudiy va Fitrat faoliyatini qiyoslash o‘zbek tarjimashunosligi tarixida “tarjimon-ijodkor” va “tarjima tashkilotchisi” modellarining parallel rivojlanganini ko‘rsatadi.

[9]Mahmudxo‘ja Behbudiy – umrini millat ravnaqiga bag‘ishlagan alloma // UZA.uz. – Manba: https://uza.uz/oz/posts/mahmudxoja-behbudiy-umrini-millat-ravnaqiga-bagishlagan-alloma_559107

[10]Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.

Shu tariqa, Behbudiy merosini tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish o‘zbek tarjima tarixining institutsional-tashkiliy jihatlarini to‘ldirishga xizmat qiladi va bu yo‘nalishdagi keyingi tadqiqotlar uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маҳмудхўжа Беҳбудий – Ўзбек жадидчилигининг асосчиси // Modern Science and Research. – Manba: https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/68864
2. Behbudiy vatanni himoya qilganlar ro‘yxatida birinchi! // mt.uz. – Manba: https://mt.uz/yangiliklar/296
3. Mahmudxo‘ja Behbudiy // Asarlar.uz. – Manba: https://asarlar.uz/muallif/mahmudxoja-behbudiy
4. Mahmudxo‘ja Behbudiy – umrini millat ravnaqiga bag‘ishlagan alloma // UZA.uz. – Manba: https://uza.uz/oz/posts/mahmudxoja-behbudiy-umrini-millat-ravnaqiga-bagishlagan-alloma_559107
5. Ziyo istagan qalblar uchun! – Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875–1919) // n.ziyouz.com. – Manba: https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/mahmudxo-ja-behbudiy-1875-1919
6. Turkiston xalqining milliy qahramoni. – Manba: https://inlibrary.uz/index.php/development-science-education/article/download/17787/18526/19123
7. «Kamolot» kutubxonasi: Jadid adabiyoti namoyandalari. – Manba: https://turan-edu.uz/media/books/2024/05/23/1712049784.pdf
8. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.